

<https://doi.org/>

ЛЮДИНА ЯК ДВОЄДНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ОНТОЛОГІЧНОГО ВИМІРІВ СУЩОГО

(Рецензія на монографію Петрушенко, В. (2020). Психологічна онтологія. Досвід побудови нетрадиційної онтології. Львів: «Новий Світ-2000»)

Світлана Повторєва

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID: 0000-0002-3488-3679

vedmedja@ukr.net

© Повторєва С., 2021

Рецензія присвячена аналізу особливостей теоретичної конструкції, яку Віктор Петрушенко називає «психологічна онтологія». У рецензії наголошено на оригінальному поясненні структури психологічної картини світу людини та її складових – форм емпіричного пізнання (відчуттів, сприйнять та уявлень). Автор рецензованої монографії аналізує динамічну взаємодію нашого мислення, або другої рефлексії, з психікою (першою рефлексією), внаслідок чого ми розрізняємо буття і небуття. Головний висновок монографії полягає у тому, що буття людини – це переплетення психології з онтологією, і він добре аргументований. Лише через таке поєднання можливі сенс життя, соціум, мораль, цінності, відповідальність.

Ключові слова: *буття, небуття, перша рефлексія, друга рефлексія, психологічна онтологія, реальність.*

A HUMAN BEING AS THE TWOFOLD ENTETY OF THE PSYCHOLOGICAL AND ONTOLOGICAL DIMENSIONS

(Review of the Monograph: Petrushenko, V. (2020). Psychological Ontology. Experience of the Construction of Non-Traditional Ontology. Lviv: «The New World-2000»)

Svitlana Povtoreva

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-3488-3679

vedmedja@ukr.net

The review is devoted to the analysis of features of a theoretical construction which Victor Petrushenko calls as «psychological ontology». The review emphasizes the original explanation of the structure of the psychological picture of the human world and its components – forms of empirical knowledge (feelings, perceptions and representations). The author of the monograph analyzes the dynamic interaction of thinking, or the second reflection, with the psychics (the first reflection), as a result of which we distinguish between being and non-being. The main conclusion of the monograph is that human existence is an intertwining of psychology with ontology, and it is well argued. Only through such a linkage of psychics and being the meaning of life, society, morality, values, responsibility are possible.

Key words: *being, first reflection, second reflection, non-being, psychological ontology, reality.*

В Україні, протягом останніх декількох років, було опубліковано не дуже багато монографій, присвячених проблемам буття та існування [Савонова 2020; Косяк 2019]¹. Тому опублікування

праці «Психологічна онтологія (Досвід побудови нетрадиційної онтології)» Віктора Петрушенка – це значна подія в житті філософської спільноти України. Книга Віктора Петрушенка, якій присвя-

¹ Цього не можна сказати про загальносвітову тенденцію, адже протягом 2020–2019 років було опубліковано англійською мовою (візьмемо до уваги лише публікації цією мовою міжнародного наукового спілкування) достатньо праць, присвячених теоретичним

й історико-філософським проблемам буття та існування. Серед них варто виділити [Heldt 2020], [Janssen-Lauret 2020], [Matheron 2020], [Kessler 2019], [Tombras 2019], [Kaethler, Mitralaxis 2019].

чена рецензія, не є його першою монографією з проблематики буття. У 2014 році побачила світ його книжка «Начала метафізики (обзор истории и проблематики)», в якій автор ставив завдання заповнити прогалини в сучасній українській (і не лише українській) філософії буття [Петрушенко 2014].

І ось побачила світ ще одна праця, на мій погляд, дуже важлива в контексті даної проблематики, адже в ній започаткований новий і доволі актуальний напрям філософських досліджень – психологічна онтологія.

Сама назва праці викликає певні асоціації з сучасною науково-технологічною міждисциплінарною сферою (інформаційні технології+ комп'ютерні науки + науки про штучний інтелект + когнітивістика + психологія), в якій науковці активно працюють над вивченням психічних явищ і процесів та намагаються створити «штучний емоційний інтелект». Класична наука й філософія намагалися розмежувати предмети різних галузей знань, тому істотною тенденцією була диференціація, подрібнення предметних ділянок дослідження. У своєму поступі психологія, хоч і зародилася в лоні філософії, доволі радикально відділилася від неї, ставши потужною експериментальною наукою. Але автор, у руслі сучасних інтеграційних тенденцій, утверджує свою думку на їхній основі.

Отож, розпочинається праця Віктора Петрушенка з популярного у філософських колах висловлювання А. Шопенгавера про те, що світ є уявленням людини. Змістом цього висловлювання є незаперечна істина, що «цей світ є лише об'єкт у відношенні до суб'єкта». Автор наголошує на важливості цього твердження німецького мислителя, яке надихнуло його написати цю працю.

Як і належить, автор монографії спершу пояснює значення основного поняття й назви книжки – «психологічна онтологія». При цьому наголошується, що йдеться про нетрадиційну онтологію, тобто таку, яка ще не розроблялася сучасними філософами. Пропонується відділяти цей термін від інших, зокрема від поняття «онтопсихологія», а також від тенденції тлумачити поняття психологічної онтології як означення онтологічного статусу психічних явищ. Відтак автор міркує про чуттєвість як спосіб, або канал, зв'язку інтелекту з фізичним світом. Спираючись на думки видатних філософів (Гайдеггера, Сартра, Гуссерля та ін.), автор доводить, що чуттєвість конститує суб'єктивну реальність, як *першу реальність*, тобто як реальність сфери відчуттів та переживань. Петрушенко підкреслює, що відбувається процес трансцендентування цієї суб'єктивної реальності й

перехід в іншу реальність, яку називають реальністю макросвіту людського буття, або зовнішньо-фізичною реальністю [Петрушенко 2020: 10]. Однак перша реальність зберігається в пам'яті, як спогади перших років життя або враження дитинства. У художників (й інших творчих людей) – це є основа творчого натхнення; такі люди намагаються їх ретельно зберігати як найцінніший скарб й залучати до своєї творчості.

Опертя на ці «реліктові переживання», як вважає автор, є підставою феноменологічної філософії, методологія якої спрямована на те, щоб ствердити «вагомість... “чистої” психологічної складової наших уявлень про світ» [Петрушенко 2020: 11]. Методологічною основою цієї філософії є прагнення очистити чуттєвість від будь-яких емпіричних, зокрема психологічних, нашарувань. Це було, по суті, на думку автора книги, намагання включити у філософський дискурс розмаїті чуттєві враження. Петрушенко підкреслює, що і представники екзистенціалізму, наприклад Сартр, надавали великої ваги відчуттям як живому спогляданню реальності та у своїх філософських працях, наслідуючи К'єркегора, окреслювали чуттєві стани радше як буттєві, а не як суб'єктивно-психічні.

Покликаючись на ряд фактів та ситуацій, автор звертає увагу на методологічний поворот у сучасному науковому пізнанні – відмову від принципу лінійних зв'язків, прагнення досліджувати не загальні закономірності, а індивідуальні прояви буття [Петрушенко 2020: 13]. Автор заперечує методологічні засади науки і філософії Нового часу, тобто редукцію, пояснення складного через просте. Сучасні науковці висувують принцип «від цілого до часткового», обґрунтовують позицію, що ціле передує частковому. На підтвердження цієї тенденції автор монографії наводить приклади здобутків сучасної ембріології, експериментальної психології та інших наук. Тому сьогодні початковим пунктом осмислення світу, буття є питання сутності психології людини, природи, можливостей свідомості, розуму, мислення [Петрушенко 2020: 5].

Складовими психологічної картини реальності є авторське розуміння ролі форм емпіричного пізнання: відчуттів, сприйняття та уявлень у формуванні наших відношень до світу. Кожну форму розглянуто на тлі міркувань минулих і сучасних мислителів про зв'язок цих форм з розумом. Щодо сприйняття автор зазначає, що вони активізуються лише тоді, коли впливають на кору головного мозку. Автор виділяє основні характеристики сприйняття, а саме: вони синтезують різні відчуття, мають певну предметну визначеність, здатні

вибудовувати предметні схеми (структури). Внаслідок цього сприйняття перетворюють світ на наш, породжують у нас впевненість щодо нашого перебування у світі та участі в світових подіях [Петрушенко 2020: 21]. Роль розуму, як особливої здатності людини, автор визначає як «рефлексію рефлексії», як тіньового «правителя» всіх процесів внутрішньої психічної діяльності, який «переводить реакції організму в осмислене сприйняття дійсності» [Петрушенко 2020: 21]. Дослідник пояснює становище розуму (свідомості), спираючись на твердження Ясперса про «граничну межу», тобто те, що не можна побачити, чого немає в нашому свідомому сприйнятті, але що насправді присутнє і що створює буття як особливий світ [Петрушенко 2020: 22].

Один з розділів монографії присвячений міфології як прояву чутливості, завдяки якій створювалася чуттєва картина світу. Автор аналізує різні версії пояснення образів міфології (Ф. Шеллінга, К.-Леві-Стросса, Є. М. Мелетінського, Я. С. Голосовкера, М. М. Топорова та ін.) в контексті проблеми психологічної онтології. Петрушенко виділяє три ієрархічні структури психіки людини: «фізіологічний апарат органів чуття (1), інтелектуальні механізми перетворення даних чуття в образи і структури сприйняття (2), рівень цілісного мислення, базованого на другій рефлексії (3)» [Петрушенко 2020: 26]. Дві перші структури присутні і в тварин, третя – лише в людини. Ця структура (цілісне мислення, ґрунтоване на другій рефлексії), як зауважує автор, пов'язана зі смисловими орієнтирами людини, забезпеченням цілісного бачення. Саме на підставі смислових факторів формувалися не утилітарні і нематеріальні потреби, символічним виразом яких є способи поховання, первісні культи, сакральне мистецтво тощо. Ці орієнтації постали в різноманітних чуттєвих формах й набули морально-ціннісного значення. Спираючись на аналіз античної міфології, концепцію логіки міфу Голосовкера, автор стверджує, що за міфологічними уявленнями приховані фундаментальні питання, а саме: відношення до життя як до цінності, взаємозв'язок буття і небуття [Петрушенко 2020: 28]. Дослідник також звертає увагу на висловлювання Аристотеля, який вважав, що буття і небуття співвідносяться з проблемою істинності. Людина шукає смисл саме у бутті, а не у небутті, тобто в тому, що дозволяє убезпечитися від небуття. Отже, робить висновок автор, «питання про сенс завжди перебуває у просторі буття» [Петрушенко 2020: 29]. Спираючись на Кантіанське твердження про ілюзії чистого розуму, Петрушенко розкриває сутність цих ілюзій дещо

по-іншому. Людина помилково вважає, що висновки другої рефлексії (чистого розуму) робляться на основі того, що відкривається чуттєвості. Тоді в окремих предметах чи явищах вбачають ознаки ідеального. Так створюються ідоли, кумири, образи міфології. Ця ілюзія, як вважає автор на відміну від Канта, не є цілком негативним явищем, бо це момент смислотворення, властивий людському розуму. Розум здатний не лише створювати ілюзії, а й звільнятися від них та організовувати практичне життя відповідно до реальності [Петрушенко 2020: 31].

Петрушенко зазначає, що представники раціоналізму здавна сперечалися з тими, хто намагався хоч якоюсь мірою залучати психологію до пояснення онтологічної проблематики (наводиться дискусія Сократа і софістів). Головне, що заперечував Сократ, згідно із Платоном, – суб'єктивізм софістів, який залучав до людського буття вольові й чуттєві, тобто психічні фактори. Інтелектуальне протистояння з цього питання продовжилося і серед мислителів Середньовіччя, а також німецького романтизму та некласичної філософії ХІХ століття, які рішуче виступили проти культу розуму. Автор говорить про те, що для напрямку психологізму характерним було прагнення залучити гносеологію та логіку до психології на тій підставі, що психічні чинники є первинними для пізнання.

У монографії проаналізовано різні варіанти розв'язання проблеми, як завдяки психічним явищам і механізмам «здійснюється вихід за межі психічного до онтологічного, до сущого, реальності» [Петрушенко 2020: 42]. Найбільш виправданим автор вважає пояснення Гуссерля, суть якого коротко можна окреслити так. Незмінність акту нашого бачення створює предмет, хоча наші враження щодо нього різноманітні. Тому слід розрізняти чуттєве вираження наших вражень (це обумовлюється психікою) і предметний зміст інтенції, що належить онтологічному, або, згідно із Гуссерлем, «регіонам буття» [Петрушенко 2020: 42]. Послідовно розгортаючи міркування щодо онтологічного статусу явищ нашої психіки, автор стверджує, що зміст, який перебуває за межами психіки, не включений у психіку, міститься в буттєвих формах. Наші відчуття – це не просто психічні стани; вони є характеристиками регіонів буття; ми відрізняємо їх буттєвий статус від інших способів буття [Петрушенко 2020: 43].

Автор монографії також розмірковує про те, як наш інтелект може розрізняти буття і небуття. Наявне у психіці і не породжене психікою міститься водночас у психічних феноменах та бутті.

Таке буття присутнє у внутрішньому інтелектуальному баченні і підтримується психікою (увагою, увагою, зосередженням тощо). На питання про те, чим постає дане буття, дослідник відповідає, що це – друга рефлексія, мислення. Воно формує та упорядковує матеріал чуттів; в ньому перебувають просторові й часові структури предметності, завдяки яким відбувається розрізнення буття та небуття [Петрушенко 2020: 48].

У розділі «Як наша внутрішня онтологія пов'язана із “великою онтологією”?» автор прагне відповісти (і це йому вдається!) на питання про те, як наша суб'єктивна активність, тобто друга рефлексія, може долучатись до «великої онтології», до досвіду першої реальності нашого життя. Пропонується виділяти активну і пасивну рефлексію. Пасивна рефлексія віддзеркалюється у змісті сприйняття. Активна рефлексія вводить зміст першої рефлексії в буття, структуроване та розмаїте. Перша рефлексія подає дані досвіду в протилежних проявах, а друга рефлексія вводить ці дані у статуси, такі, зокрема, як «ціле-частина», «абсолютне-відносне» тощо. Для другої рефлексії, на відміну від першої, не потрібна перевірка досвідом, їй достатньо внутрішньої очевидності. Погодження свідомості зі собою здавна називалося логікою, а логіка не залежить від психічних станів. Отже, висновок автор стосовно зв'язку психічної онтології та «великої онтології», на рівні другої рефлексії ми не замкнені у внутрішній онтології, тобто на наших психічних враженнях; ця рефлексія «з необхідністю виводить нас за межі такої онтології, у світ таких проявів буття, що є вільними від психологічних станів і переживань» [Петрушенко 2020: 56].

Далі розглядають форми другої рефлексії, тобто форми інтелектуального споглядання, а саме: концепти, поняття, цінності, сенси, ідеї. Автор подає розгорнуте дослідження кожної з цих форм; демонструє, як здійснюються наші відношення з ними [Петрушенко 2020: 57–72]. Насичений прикладами і влучними висловлюваннями видатних мислителів, цей аналіз допомагає нам усвідомити роль даних форм у функціонуванні нашого мислення.

Автор наголошує на тому, що свідомість і світ спільно сприяють виникненню й окресленню феномену буття, яке може регулювати діяльність лише істот, наділених свідомістю та свободою вибору. Спрямування до буття спричиняє вибір людини як розумної істоти між буттям і небуттям. «...Буття, – зазначає автор, – є умовою і засадою реалізації свободи – не свободи щось захопити і привласнити, а свободи безумовної» [Петрушенко

2020: 93]. Така свобода містить як позитивну настанову до світу, так і негативну. Природні явища не виходять за власні межі; природні процеси, навіть руйнівні, не знищують природи як цілого. Натомість людина через абсолютну свободу, здатність виходити за свої межі спроможна знищити як природу, так і себе, перетворити буття на небуття. Це покладає на людей величезну відповідальність, адже з появою і розвитком людини, як наділеної мисленням істоти, людство стає, за висловом Вернадського, функцією біосфери. В такий спосіб, міркуючи над поняттям буття, Петрушенко пов'язує мислення з екологічною кризою, знищенням природного середовища й небезпекою тотального руйнування, перетворення людиною буття світу на його небуття.

У заключних розділах монографії Петрушенко, оцінюючи створену ним в тексті монографії теоретичну конструкцію, підкреслює, що йдеться про інтегральний характер психіки. Спираючись на твердження Фюрбаха та Маркса про те, що розвинені людські почуття постають як чуття-теоретики, автор наголошує, що вони протягом життя набувають властивості інтуїтивно схоплювати ціле предметів і явищ, тобто виходять за межі власної психічної природи; а розум, своєю чергою, не відділений від чуттів та почуттів.

Одним із важливих підсумкових міркувань Петрушенка є висновок про те, що «місце первинного досвіду – це психологія, через яку, врешті, в явлене потужно входить онтологія, ... онтології передуює психологія» [Петрушенко 2020: 111]. Людина ж є злиттям психології з онтологією, і саме в такому поєднанні мають сенс соціум, мораль, цінності, відповідальність [Петрушенко 2020: 114–115].

Загалом у викладі матеріалу в даній праці дуже вдало поєднуються продуманість й аргументованість основних положень з широкою ерудицією. Термінологія монографії коректна. Звернення до багатьох витворів культури, цитування яскравих і точних висловлювань видатних мислителів створюють інтелектуальний та емоційний контакт між автором и читачем. Приклади з природничих наук, лінгвістики, психології, експериментальних досліджень, життєвих ситуацій допомагають краще сприймати зміст міркувань автора. Положення й висновки Петрушенка дозволяють відстежувати захопливий процес перетворення наших відчуттів за посередництвом актів рефлексії на пізнання, включення нашої чуттєвості і розуму в мислення як певну цілісність. Перебіг міркувань автора має цінність живої конструктивної думки глибоко обізнаного у предметі свого дослідження

фахівця і, не сумніваюся, стане допомогою викладачам філософії, психології, культурології та інших гуманітарних дисциплін. Значною перевагою монографії є розкриття духовних багатств філософії, її методології, завдяки якій вдається долати межі безпосереднього досвіду, розкривати сутність складних і розмаїтих явищ, з якими перебуваємо ми у взаємодії протягом нашого життя.

ЛІТЕРАТУРА

- Косяк, В. (2019). *Онтологія естетического: философские этюды*. Сумы: С.П. Цёма.
- Петрушенко, В. (2014). *Начала метафізики (обзор истории и проблематики)*. Днепропетровск: «ФПЛ Середняк Т.К.».
- Петрушенко, В. (2020). *Психологічна онтологія (Досвід побудови нетрадиційної онтології)*. Львів: «Новий Світ-2000».
- Савонова, Г. (2020). *Онтологія добра і зла в сучасній європейській філософії*. Харків: Друкарня Мадрид.
- Heldt, C. (2020). *Immanence and Illusion in Sartre's Ontology of Consciousness*. Cham: Springer; Palgrave Macmillan.
- Janssen-Lauret, F. (Ed.). (2020). *Quine, Structure, and Ontology*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaethler, A., Mitralaxis, S. (Eds.). (2019). *Between Being and Time: From Ontology to Eschatology*. Lanham: Lexington Books-Fortress Academic.

Kessler, H. N. (2019). *Ontology and Closeness in Human-Nature Relationships: Beyond Dualism, Materialism and Posthumanism*. Cham: Springer Nature.

Matheron, A. (2020). *Politics, Ontology, and Knowledge in Spinoza*. Edinburg: Edinburg University Press.

Tombras, Ch. (2019). *Discourse Ontology*. Cham: Springer International Publishing; Palgrave Macmillan.

REFERENCES

- Heldt, C. (2020). *Immanence and Illusion in Sartre's Ontology of Consciousness*. Cham: Springer; Palgrave Macmillan.
- Janssen-Lauret, F. (Ed.). (2020). *Quine, Structure, and Ontology*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaethler, A., Mitralaxis, S. (Eds.). (2019). *Between Being and Time: From Ontology to Eschatology*. Lanham: Lexington Books-Fortress Academic.
- Kessler, H. N. (2019). *Ontology and Closeness in Human-Nature Relationships: Beyond Dualism, Materialism and Posthumanism*. Cham: Springer Nature.
- Kosiak, V. (2019). *Ontology of the Esthetic: Philosophical Etudes*. [In Russian]. Sumy: Publisher S.P. Tsema.
- Matheron, A. (2020). *Politics, Ontology, and Knowledge in Spinoza*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Petrushenko, V. (2014). *Origins of Metaphysics*. [In Russian]. Dnipropetrovsk: Publisher Seredniak T.K.
- Savonova, H. (2020). *Ontology of Good and Evil in Contemporary European Philosophy*. [In Ukrainian]. Kharkiv: Printing House «Madrid».
- Tombras, Ch. (2019). *Discourse Ontology*. Cham: Springer International Publishing; Palgrave Macmillan.